
IV.

OD
GENERALNOG
URBANISTIČKOG
PLANA PREMA
RAZVOJNOJ
STRATEGIJI
ZAGREBA

SKICA RAZLIKA

U prije izloženom, posebnom, poglavlju, upozorili smo na nekoliko osnovnih sastavnica nacionalne strategije koje obvezuju Zagreb i njegove stručne skupine pri izradi papira potrebnih za generalni urbanistički plan. No čak i da se naznačene obveze točno ispunjavaju, nije zajamčeno da će zbiljski likovi promjene, nastali pod utjecajem ispunjavanja, biti strukturno primjereni glavnim strategijskim zamislima i intencijama. Glavni razlog nalazimo u činjenici da je epistemologijska podloga *Strategije* izvedena iz jedne homogene volje koja ne obuhvaća i posebne oblike djelovanja autonomnih sudionika *Strategije*. Drukčije rečeno, u nacionalnoj *Strategiji* nema predodžbe o posebnim **identitetnim** obilježjima Zagreba, bez kojih se glavne intencije *Strategije* ne mogu primjereno oblikovati. Načelne identitetne obveze, nagoviještene zahtijevom za obzirnim razvitkom (“održivim” razvitkom), premda su, dakako, važne, nisu toliko specifične da bi mogle poslužiti za precizno “portretiranje” Zagreba i načina njegova sudjelovanja u ostvarivanju *Strategije*. Nisu dostatno specifični ni naseljski likovi (naselje, velegrad, metropola), uzeti sami za sebe.

Treba, na drugoj strani, priznati da glavnim ciljem nacionalne *Strategije* i ne može biti upućivanje na posebne identitete gradova/sudionika u ostvarivanju strategije. Najviše što ona može pružiti jest opća uputnica u tipove gradskih identiteta potrebnih u strategijskoj kooperaciji. Sama pak zadaća preciznog “portretiranja” takva identiteta ostaje među glavnim obvezama generalnog urbanističkog plana. Zato se on ne može promatrati kao mehanički prođžetak općih zamisli nacionalne *Strategije*, primijenjenih na posebni slučaj. **Naprotiv, on je dokument s autonomnom osnovicom**, koja samo djelomično pripada osnovici što je obuhvaća nacionalna *Strategija*. Međusobnu nesvodivost jamči činjenica da je grad (dakle, i Zagreb) sudionik s autentičnom egzistencijom. Generalni urbanistički plan,

pod uvjetom da je dobro načinjen, određen je, najprije, tom autentičnošću.

U idućim ulomcima shematično se opisuju glavni izvori te razlike. Generalni je urbanistički plan njima izravno podređen. Način na koji ih interpretira dopušta mu da javno funkcionira kao dokument s **posebnom** vrijednošću; on, dakle, ne ponavlja imeprative strategije nego usmjeruje gradski identitet sukladno tim imperativima. Zato se i pruža **prema** nacionalnoj *Strategiji*, a nije neposredno u njoj.

(a) **Gradski identitet.** U praktičnom kontekstu planskih dokumenata najkorisnije je riječju “identitet” označivati način djelovanja jednog sudionika preobrazbe prema drugom ili skupini drugih sudionika. Zato spomenuti gradski identitet dijelimo na tri osnovna lika.

(i) **Unutrašnji identitet.** Najkraće rečeno, njime se pokazuje kako se grad odnosi prema vlastitoj svakodnevici, dakle prema samom sebi. Za ljubav jedne prigodne shematizacije zasnovano je reći da se obveze unutrašnjeg zagrebačkog identiteta dijele na tri osnovne skupine. Prva skupina obveza jest **revitalizacija baštine prve modernizacije**. Druga skupina obveza jest **resocijalizacija baštine druge modernizacije**. Glavne natuknice o jednoj i drugoj modernizaciji izložene su drugdje, pa ih na ovom mjestu nije potrebno posebno ponavljati. Upozoriti je, ipak, da obveze obuhvaćaju i potrebu uklanjanja strukturnih rezerva što su područja tih modernizacija “zatvorile” u odvojene cjeline koje jedva da o predodžbi o cjelovitu gradu i ovisе. (Rez željezničke pruge između Donjeg grada i novog grada između Vukovarske i Save; rez Save između “starog” i “novog” Zagreba; industrijski rez između gradskog središta na istoku i kaotičnih industrijskih zona itd.) Jasno je da grad ne raspolaze ni organizacijskim ni financijskim silama potrebnim za brzo ispunjavanje takvih zahtjeva. Ali je jasno da se oni moraju učvrstiti kao dugoročni zahtjevi proizašli neposredno iz jedne identitetne obveze.

Treća skupina obveza pokazuje se u potrebi da se oblikuju novi gradski sklopovi, **kakvih još nema**, a koji su strukturna sastavnica imaginarne treće modernizacije (ili: likova razvitka kojima je korijen u državnim i društvenim promjenama započetim devedesetih godina). Očito je da se prakse revitalizacije baštine prve modernizacije i prakse resocijalizacije baštine druge modernizacije **ne mogu odvojiti** međusobno od treće skupine obveza. Ne mogu zbog toga što ih pokreće ista identitetna energija. Time se, dakako,

njihove autonomne razlike ne ukidaju u ime nove opsesivne homogenosti (kao u razdoblju druge, socijalističke, modernizacije). Ali se procesi mijene orijentiraju nekim zamislama koje su u modernom zagrebačkom gradskom iskustvu već nagovijestile potrebnu “gradotvornost” (primjerice, ekološki osjetljivost, zavičajne referencije u građevni, javni prostor po mjeri teritorijalnih marginalaca, središnja uloga kulturnih mjesta, smireni vremenski režimi i ritmovi u središnjim i stambenim mjestima itd.). Nisu, dakako, te zamisli dostatne za nove sklopove. Ali su, nesumnjivo, uvjeti koji jasno nagovješćuju svim sudionicima modernizacijskog procesa **kakva je osnovna sintaksa obvezujuća** za sve koji djeluju. Ta sintaksa nije mehanički prijepis ni jednog posebnog interesa. Ona, naprotiv, služi **kako bi se svaki posebni interes mogao samooblikovati sukladno novim/starim identitetnim uporištima grada.**

Jasno je da za skicirane skupine obveza nisu svi akteri zagrebačke gradske preobrazbe jednako zainteresirani. Akteri koji predaju grad najprije kao komercijalno ili razvojno sredstvo u njima će vidjeti malo prednosti. Ali akteri koji su izravno “zainteresirani” za **životna i simbolična** svojstva grada (a ona stvaraju i komercijalne poticaje) u njima će vidjeti ne samo obveze nametnute izvanjskom voljom nego i likove društvene imaginacije koji im i omogućuju i olakšavaju iznova uspostaviti prema gradu kao cjelini životne zbiljnosti personaliziran odnos.

(ii) **Identitet u susjedskoj zajednici naselja.** U ovom identitetnom liku zrcale se iskustva drugih (naselja) u susjedskoj skupini, stečena u odnosima s promatranim sudionikom. U praktičnim istraživanjima zrcaljenje se gradskog identiteta u iskustvu članova susjedске skupine najjasnije pokazuje u načinu na koji građani ocjenjuju tip razvitka što ga je dotični grad potaknuo u svom susjedstvu. Primjerice, manji gradovi u susjedstvu većih srednjih gradova u Hrvatskoj redovito njihov identitet opažaju kao **kolonizatorski** u odnosima prema sebi. Kvalifikacija je, najprije, posljedica praktičnog odnosa u kojemu veći grad djeluje kao ovlašten prenositelj različitih uređaja i događaja u susjedске manje gradove te kao višestruko jači izazivač onih promjena u kojima autonomija odlučivanja maloga grada praktično propada, neovisno o tomu koliko je zajamčena formalnim zakonskim pravilima i poretkom. U zaoštrenijim formulacijama skicirani se odnos opisuje i kao predatorski (odnos krvnik – žrtva). Treba još dodati

da su spomenuti uvidi nastali u razdoblju socijalističke modernizacije (osamdesetih godina).

Može li Zagreb u odnosu prema susjednim gradovima izgrađivati lik sličan skiciranome? Odmjerimo li preporuke nacionalne *Strategije*, dobiva se **posredni** naputak da takvo što ne bi bilo dobro. Ali samo posredni. Na drugoj strani, nije teško predočiti brojne praktične prilike koje potiču tehničku i funkcionalnu ovisnost malih gradova o većim središtima u susjedstvu. Bilo bi pogrešno zaključiti da građani malih gradova, **samo zbog toga**, rasuđuju da su žrtve specifične kolonizacije. Pogrešno zbog toga što ta ovisnost, poznato je, donosi niz razvojnih prednosti i malim gradovima. Negativne slike, dakle, nastaju na tlu komunikacijske prakse gdje se manje ili više jasno odmjeravaju identitetne tvorevine različite kakvoće. Ima li se to na umu, korisno je upozoriti da je zagrebačkoj gradskoj preobrazbi, koju potiču identitetne obveze, primjereno izgrađivati **kooperaciju** na mjestu gdje je prije bila kolonizacija; kooperaciju i s mrežom malih gradova i sa subjektima bez javnog jezika (prirodnim dobrima).

(iii) **Identitet u državnoj i nacionalnoj zajednici.** O nekoliko važnijih označnica zagrebačkog identiteta na toj razini raspravljeno je na drugom mjestu (10; 1997), pa nije potrebno ponavljati poznato. Korisno je tek upozoriti da se identitet Zagreba na ovoj razini određuje na dva, djelomično autonomna, semantička područja: na području potrebe i zahtjeva za društvenom integracijom i na području potrebe za novim razvojnim inicijativama. Prvo obuhvaća niz životnih i simboličnih impulsa koji Zagreb obvezuju da kao sudionik u društvenoj komunikaciji djeluje pružajući višestruka jamstva, i socijalna i životna i simbolična, da je i individualna i kolektivna svakodnevica zaštićeno područje, gdje primjereno mjesto može naći svaki član nacionalne i državne cjeline. Drugo obuhvaća niz impulsa koji obvezuju Zagreb da **neprestano potiče na nove inicijative**, dakle, da praktično funkcionira kao glavni jamac društvene kreativnosti, napose u odmjeravanju s drugim razvojnim akterima kojima su prirodniji odnosi bez "opasnosti" od takvih promjena.

Nije, dakako, posve jasno koliko se implikacije skiciranih semantičkih područja mogu rabiti za izradu dokumenata s posebnim svrhama, kakav je i generalni urbanistički plan. U prijašnjem slučaju, gdje se određuje odnos Zagreba prema susjedima, to nije tako zamršeno. Jer već niz planskih stavova, vidljivih u dokumentima generalnog

urbanističkog plana, indicira kakav je odnos na djelu. Budući da je na nacionalnoj razini malo takvih, s homolognom operativnom strukturom, teško je neposredno uočiti njihove jasne **prostorne** posljedice, kao u prethodnom slučaju. No razumiju li se spomenuta semantička područja kao stabilne aspiracijske mreže, podrijetlo kojih je u kolektivnom identitetu (kulturnom i nacionalnom), nije neute meljeno razumjeti ih kao **strategijske imperativne nacionalne javnosti**. U praktičnom planskom poslu oni, ponajviše, imaju vrijednost kriterija i mjerila određivanja i legitimacije posebnih prioriteta ili rješenja.

(b) **Modernizacija**. U tekstu nacionalne *Strategije*, vidjelo se, osim načelnog zagovaranja obzirnog razvitka, nema jasnijih natuknica o modelu modernizacije s kojim autori *Strategije* mogu računati ili računaju. Imaju li se na umu prilike u kojima su djelovali prostorni planeri i urbanisti tijekom obiju prethodnih modernizacija, ta je okolnost **atipična**. U oba prijašnja slučaja, i prve i druge modernizacije, bilo je jasno kakav se model društva želi oblikovati i na kojim metasocijalnim uporištima. Zato su i osnovna uporišta gradske preobrazbe bila određenija.

No unatoč tom praznom mjestu istraživanje zainteresirano za uporišta treće hrvatske modernizacije (od devedesetih godina dalje) nije bez nekoliko korisnih pomagala. Među njima ističe se manji broj mjerodavnih uvida.

(i) **Prisutnost nove tehničke paradigme**. Od osamdesetih godina u jačim industrijskim zemljama zapadnog kruga stara se tehnička paradigma, na kojoj se temelji (paleo)industrijska ekspanzija, potiskuje i zamjenjuje novom. Tri su činjenice u tom pogledu posebno važne. Prvo, mijenja se pojam stroja (od oblika mehaničke kolonizacije života stroj se prometnuo u proces biologizacije mehaničkih sklopova). Drugo, industrijski sektor zapošljavanja više nije, **a ne može ni biti**, izvorom masovnog zapošljavanja. Zahvaljujući tomu, **industrijski sektor više ne može biti ni pokretačem masovne urbanizacije**. Treće, glavni industrijski pogoni postupno se potiskuju iz grada na područje (nove) gradske regije, gdje više nisu specifičnim dobrom ni jednog pojedinačnog grada, nego se istodobno oslanjaju u praktičnom funkcioniranju na veze i usluge više gradova u regiji.

Hrvatska, dakako, nije članom skupine zemalja gdje se to događa. Ona je periferijska zemlja. Ali je uočiti da se vrijeme političkog i državnog sloma modela druge modernizacije **poklapa** s vremenom iscrpljivanja glavnih (paleo)indu-

strijskih sklopova u hrvatskom gospodarstvu. (Zasnovano je govoriti o njihovoj 75%-tnoj otpisanosti.)

Ta činjenica, posredno, navodi na zamisao da **Hrvatska mora odlučnije poticati oblikovanje nove tehničke paradigme**. Premda je unutrašnja nepripravljenost hrvatskog društva za tu zadaću i više nego ozbiljnom zaprekom, ona nije i jedinom otegotnom okolnošću. Važnije su industrijske politike razvijenijih zapadnih zemalja, posebno ima li se na umu blisko susjedstvo i politike zemalja Europske unije. Opća intencija tih politika jest zastarjele industrijske sklopove i oblike potiskivati prema europskim rubnim zemljama. U tu se skupinu, mnoštvo je posebnih indikacija, ubraja i Hrvatska. U naznačenom okviru izgrađivanje nove tehničke paradigme u Hrvatskoj može dosegnuti onaj stupanj tehničke modernizacije koji se malo razlikuje od oblika i ustroja klasične industrije, premda djelomično “prerađene” pod tlakom novih socijalnih i ekoloških zahtjeva. Samo je po sebi razumljivo da takva tehnička modernizacija ne dopušta onu akceleraciju razvitka kakav je Hrvatskoj neposredno, ali i dugoročno, potreban. Zato je odlučnije oblikovanje nove tehničke paradigme jedan od temeljnih imperativa hrvatske razvojne strategije. Ona se bez suradnje intelektualnih skupina sabranih u Zagrebu te bez industrijske tradicije oblikovane u Zagrebu, ali i u srodnim gradovima s industrijskom prošlošću, ne može jasno odrediti.

Koliko čvrstoća takve paradigme utječe na prerezidobu teritorijalnih procesa, nagovijestili smo u uvodnom odjeljku. Nova tehnička paradigma istovrsna je dovršetku industrijskog sektora u ulozi sektora s masovnom ponudom radnih mjesta i sektora o kojemu ovisi “ostatak” grada. Drukčije rečeno, ona omogućuje da se razvojna autonomija grada i, općenito rečeno, “povratak gradu” oblikuje s manje dvosmislica i nejasnoća. Zato je aktivno poticanje nove tehničke paradigme **neodvojivo** od urbanih strategija kojima je temeljni cilj potvrditi Zagreb u njegovim glavnim odrednicama.

(ii) **Znanost kao uporište nove industrije**. O tome u tematski specijaliziranoj literaturi ima mnoštvo rasprava. Posrijedi je uvid da se nova tehnička i industrijska paradigma ne može oblikovati, a napose učvrstiti, bez strukturne ovisnosti o znanstvenim istraživanjima. Drukčije rečeno, sveučilišne institucije postaju novim središtima tehničke rekonstrukcije u društvu.

Ta načelna činjenica implicira, na prostornoplanerskoj razini, međutim, jednu promjenu koja je u dosadašnjim analizama bila predmetom rubne analitičke pozornosti. Posrijedi je promijenjeni **prostorni položaj** sveučilišnih institucija. Analizira li se pozornije i teritorijalni shematizam i glavni modeli budućeg rasporeda sveučilišnih institucija u Zagrebu, teško se oteti dojmu da je posrijedi odnos koji se oslanja na pragmatične okolnosti. (Primjerice, potpuno je strateški nejasno zašto se sveučilišne institucije kao što su kemijski zavodi Prirodoslovno-matematičkog fakulteta ili ustanove kao što je Fakultet za kemijsko inženjstvo koncentriraju u donjogradskom središtu; nejasno je, također, zašto se elektrotehnički fakultet ili fakultet strojarstva i brodogradnje nalaze uz Ulicu grada Vukovara itd.) Prihvati li se stajalište da je znanost uporište nove tehničke konstrukcije/rekonstrukcije industrijskog sektora, spomenute ili srodne istraživačke ustanove **postaju žarištima nove industrijalizacije**. To, posredno, znači da je njihovo prirodno mjesto na **rubnim gradskim područjima**, gdje se bez većih poteškoća mogu spajati istraživački poligoni i nove industrijske lokacije. Spomenuto sintaktičko pravilo, dakako, ne može se primjenjivati linearno. Ali, na drugoj strani, ono implicira da se postojeća i buduća istraživačka središta u prirodnim, tehničkim i medicinskim znanostima vrednuju kao potencijalna žarišta nove industrijalizacije. Budući da niz posebnih zahtjeva kojima je korijen u strategiji obzirnog razvitka nalaže da takva žarišta moraju imati i odgovarajuću lokacijsku "obzirnost", posve je očito kakav se glavni pravac urbano-loške analize time favorizira.

(iii) **Tehnička javnost i neovisni nadzor**. Model (paleo)industrijalizacije, razvijen u razdoblju druge hrvatske modernizacije, imao je, na području javnog nadzora, dva izrazita "slijepa" mjesta; njihov daljnji opstanak nije spojiv s uvjetima i mjerilima obzirnog razvitka; nije spojiv ni s novim pristupom lokacijskoj politici u industriji.

Prvo slijepo mjesto pokazuje se u isključivanju javnosti iz rasprave o novim industrijskim lokacijama. Glavni argument u korist odluke o isključivanju bio je prigovor o nekompetentnosti. To znači da javnost ne može mjerodavno raspravljati o prednostima i manama pojedinih lokacijskih odluka. Zbog toga nije nužna ni u procesu odlučivanja. Prihvati li se argument doslovno, njegova je vrijednost nesumnjiva. Nekompetentna javnost lako može biti žrtvom različitih interesnih strategija i predumišljaja. Suklad-

no tomu, javni stavovi ne mogu obvezivati nijednog zastupnika javnog interesa.

Drugo slijepo mjesto pokazuje se u isključivanju institucije neovisnog nadzora pojedinih lokacijskih odluka i istraživanja na kojima se one temelje. Time je okvir analitičke objektivnosti sustavno reducirana samo na dva lika uključenog znanja: na stručnjake koje plaća investitor i na stručnjake koje plaća konkurentski investitor. Javnost može ovisiti ili o jednom ili o drugom. Drugih mogućnosti nema.

Prihvati li se, kao jedna od temeljnih implikacija treće modernizacije, i stav da nova industrijska politika izravno ovisi o tehničkoj javnosti i o (s njom povezanom) neovisnom nadzoru kakvoće analitičkih podloga, na koje se ona pozivlje, postaje očito da se time uklanjaju slijepa mjesta na koje je upozoreno. A proces rekonstrukcije tehničke osnovice gospodarstva, napose sekundarnog sektora, zadobiva potrebnu socijalnu čitljivost. Ima li se na umu stvarna veličina skupina koje su na položaju sudionika ugroženih industrijskim politikama, ta socijalna čitljivost ima vrijednost **nužnog uvjeta** svake razvojne strategije koja implicira tehničke mijene.

(c) **Nova predodžba o gradskoj regiji.** Sintagma “gradska regija” rabi se u ovom analitičkom odjeljku sa stanovitim nepovjerenjem. Ne zbog toga što se njezine granice ne bi mogle argumentirano odrediti. Napokon, metodologijske sheme socijalne geografije u tom su pogledu nedvosmislene. Nepovjerenje je posljedica stava da mnoge opće formulacije, među koje spada i sintagma “gradska regija”, neprecizno opisuju **kvalitativne razlike** između pojedinih mjesta na toj regiji. Primjerice, primijeni li se čak i najjednostavnija shematizacija zagrebačke gradske okolice s pomoću izokrona, gubi se niz važnih lokalnih razlika između tako različitih područja kakva su, primjerice, Žumberak, Dugo Selo ili Vukomeričke Gorice. Bitno je uočiti da su mnoge razlike takve da ih je najmanje pogrešno držati nesvodivima. Sukladno tomu, uporaba sintagme “gradska regija” već implicira da smo se odvažili na jednu vrstu nepriznavanja, inače nužnih, regionalnih razlika.

Ipak, i u ovom se odjeljku ističe ne samo valjanost te sintagme u određenom analitičkom kontekstu nego se zagovara i potreba promjene predodžbe o njoj kao dio oblikovanja nove gradske razvojne strategije. O čemu je riječ?

Najkraće, posrijedi je promjena predodžbe o regionalnom području razvitak kojega je **najtješnje svezan** s raz-

vitkom Zagreba. Bilo bi, dakako, pretjerano reći da su razvojne promjene na tom području dio **unutrašnjih** zagrebačkih promjena sada, zaključnih devedesetih godina. Ali nije netočno reći da je oblikovanje nove zagrebačke modernizacije nemoguće bez strukturne povezanosti s razvojnim promjenama na tom području.

Granice područja u osnovi su određene europskim prometnim odlukama o dva kontinentalna pravca. Prvi je dio prometnog koridora Srednja Europa – jadranski jug. Posrijedi je, poznato je, prometnica Rijeka – Zagreb – Varaždin – Mađarska. Devedesetih godina ta je prometnica jedan među nekoliko hrvatskih investicijskih prioriteta. Njezino izgrađivanje i tehničko opremanje izravno utječe na nekoliko posljedica. Najprije, omogućuje da se modernizacija gradova na prometnoj osovini: Rijeka, Zagreb i Varaždin, na temelju nacionalnog interesa za oblikovanjem gospodarskog područja koje će biti **bezuovjetno konkurentno na europskom tržištu**, racionalno koordinira. Cilj koordinacije nije, dakle, optimizacija gradskog razvitka “iznutra”, kao autarkične razvojne zbiljnosti. Cilj joj je optimizacija koja se naslanja na strukturne prednosti svakoga grada na prometnom pravcu. Drukčije rečeno, cilj joj je optimizacija koja, u isti mah, potiče stvaranje **jedinstvenog gospodarskog područja** s autonomnim institucijama, ritmovima i kriterijima uspješnosti. U zbilji takva jedinstvena gospodarskog područja, dakako, nema. Ali ritam dosadašnjeg tehničkog opremanja prometnog pravca te izgledi da Hrvatska na njemu najbrže postigne gospodarsku organizaciju sposobnu za efikasno nadmetanje na inozemnom tržištu govore da nagoviještene mogućnosti nisu tlapnja nego jedna vrsta stratejskih imperativa.

Druga, ne i manje važna, posljedica očituje se u tome da je područje uz prometni pravac s tamošnjom mrežom naselja “prirodno” područje **prioritetnog investiranja spomenutih gradova**. Isticanje prioriteta ne implicira, dakako, i obvezu da svaki grad na tom pravcu, zbog investicija u područje, zapušta autentične gradske prioritete. Lokalni oblici razvitka, vidjelo se, dio su obvezujućih likova nove modernizacije. Oblikovati gospodarsku strukturu i razvojne sudionike koridora nasuprot lokalnom razvitku značilo bi izravno ugroziti samo osnovicu nove modernizacije. Isticanje činjenice da područje pravca “prirodno” postaje prioritetnim investicijskim područjem ima, međutim, drugi cilj. Posrijedi je nova razvojna mreža koja se oblikuje na spomenutom prometnom pravcu. Ta je mreža okosnica

nove hrvatske akceleracije razvitka. Budući da su veći srednji gradovi, a napose Zagreb, glavni sudionici te akceleracije, predvidljivo je da su oni “prirodno” zainteresirani za gospodarenje područjem.

Drugi kontinentalni pravac je pravac Austrija – Maribor – Zagreb – Sisak – europski jugoistok. Zapadni dio toga pravca: od Bavorske i Austrije do Zagreba ima i “dodatnu” vrijednost; on je dionica srednjoeuropskog puta (via Zagreb) za jadranski jug. Istočni dio pravca: od Zagreba prema Sisku i europskom jugoistoku dio je, poznato je, starog strateškog pravca o kojemu je strukturno ovisila socijalistička modernizacija. Njemu, doduše, konkurira paralelni pravac kroz Mađarsku (za Ukrajinu, Rumunjsku i Tursku). Ima li se na umu činjenica da je Mađarska članica i razvojnih i obrambenih europskih saveza, treba očekivati da će Europska unija taj pravac favorizirati. Poticanje pravca kroz Hrvatsku za europski jugoistok bit će, najprije, motivirano izvanjskim političkim potrebama za jačanjem međuovisnosti “regionalnih aktera”, dakle, država na – političkim žargonom eurokrata rečeno – “istočnobalkanskom i zapadnobalkanskom području”. U njih, poznato je, i Europska unija i SAD ubrajaju i Hrvatsku.

No neovisno o tom, politički problematičnom, ocjenjivanju vrijednosti samog pravca, Hrvatska je nedvojbeno zainteresirana za njegovo daljnje tehničko opremanje na hrvatskom teritoriju. Razlog su unutrašnje potrebe za teritorijalnom integracijom, napose područja koje će još duže vrijeme biti “zonom” posebnih političkih i razvojnih pritiska: područja hrvatskog istoka. Budući da je integracija hrvatskog istoka neodvojiva od nove hrvatske modernizacije, i nova akceleracija razvitka mora se posebno potvrditi baš na njemu. Zato je i tehničko opremanje istočnog pravca nacionalni strateški imperativ. Na potezu od Maribora do Siska s tri veća središta i nekoliko manjih prirodno se oblikuje novi okvir razvojne suradnje. U tom okviru, upozoreno je i u prijašnjem odjeljku, ne gube se lokalne preobrazbe središta. Sintaksa modernizacije to, napokon, i ne dopušta. Ali su nagoviješteni oblici razvojne kooperacije i ovisnosti koji, nedvojbeno, pripadaju novoj/jedinstvenoj razvojnoj zbilji.

(d) **Aktivni nadzor useljavanja.** Na više je mjesta istaknuto da Zagreb, u budućnosti, mora voditi aktivnu politiku useljavanja/iseljavanja. Ta općenita formulacija krije nekoliko posebnih zadaća.

(i) **Sustavna blokada daljnjeg povećanja broja stanovnika.** Tijekom razdoblja druge modernizacije ojačala su dva glavna razloga povećanja broja stanovnika u gradu. Prvi je razlog paleoindustrijska paradigma razvitka. Paradigma, poznato je, “proizvodi” potrebe za velikim brojem radnika. Nisu te potrebe, dakako, samo posljedica unutrašnjih, racionalnih, imperativa industrijskog sektora. One su, upozorili smo u prijašnjim odjeljcima, posljedica činjenice da je industrijski sektor konstrukcijski sektor poretka u cjelini. To znači da zapošljavanje u industriji nije posljedica samo odnosa na tržištu rada u samom sektoru nego i potrebe poretka da brojnošću industrijskog sektora legitimira autonomnu “modernost”. Zato je privlačenje i zapošljavanje u industrijskom sektoru veće i od njegovih funkcionalnih zahtjeva i od stvarnih “smještajnih” mogućnosti grada kamo se novi industrijski radnici alociraju. Sintaktičko je pravilo konstrukcije da se veći i masovniji industrijski sklopovi lociraju u veće gradove. To znači da je Zagrebu dopala uloga, barem u okviru hrvatskog društva, **najbrojnijeg** industrijskog središta. Brojnost se, upozoreno je, povećava neovisno o socijalnim ili ekolozijskim učincima u neposrednom ili posrednom okolišu; dakle, neovisno o učincima u gradskoj zbilji ili zbilji hrvatskog društva.

Drugi je razlog **ratna otpornost** Zagreba. Tijekom više godina Domovinskog rata u kolektivnom iskustvu hrvatskog stanovništva Zagreb je stekao položaj neugroziva/neosvojiva grada. Sporadične okupacijske prijetnje ili povremeni (zračni) napadi nisu bili dovoljno uvjerljivi za opovrgnuće predodžbe. Na drugoj strani, stupanj ratne nesigurnosti u većem dijelu Hrvatske porastao je približno toliko koliko je poraslo i pouzdanje da je Zagreb u svim ratnim okolnostima sigurnim gradom. Izravna posljedica takva uvida je tendencija znatnog dijela hrvatskog stanovništva da potraži sigurnu adresu za budućnost baš u Zagrebu. Posebno su tom stavu sklone skupine s izravnim prognaničkim iskustvom.

Upozoriti je da socijalne prilike koje se oblikuju pod tlakom takvih događaja imaju **autonomnu sintaksu**. Jedno od njezinih važnih pravila jest i ono koje ne dopušta gradskoj upravi zadržati ciničnu hladnokrvnost prema novodošlim skupinama. Zahvaljujući tomu, gradska se uprava izlaže **istodobnim a protuslovnim** imperativima. Na jednoj je strani imperativ da se novodošlima zajamče kakve-takve životne šanse. Stvaranje tih jamstava pak **pove-**

ćava daljnju privlačnost Zagreba. Na drugoj je strani imperativ da se ne dopusti Zagrebu “progutati” veći do hrvatskog stanovništva. To je moguće koliko se privlačnost Zagreba izvanjskim skupinama **smanjuje**. Uklanjanje toga paradoksa, dakle, nije posve jednostavno. Ono traži planere s posebnim kompetencijama i iskustvom.

(ii) **Sustavna politika prerazdiobe useljeničkih skupina.** Zagreb, baš kao i drugi hrvatski gradovi, ne može ne biti “otvorenim” gradom. Njegova je pristupačnost dio općih životnih i teritorijalnih prava hrvatskog stanovništva, pa u tom pogledu i ne može biti posebnih nedoumica. No, imaju li se na umu razvojni imperativi proizašli iz predodžbe o identitetu Zagreba u hrvatskom društvu te imperativi proizašli iz uvida da se okončala industrijalizacija kao proces zajamčena masovna zapošljavanja, sudionici zagrebačkog razvitka ne mogu ne prihvatiti politiku kojoj je cilj **selektivno useljavanje**. Potreba za selekcijom izravno je posljedica potrebe za izvrsnim skupinama u određenim sektorima razvojnih promjena te potrebe da se useljavanje nadzire sukladno stvarnim socijalnim i ekolojskim mogućnostima grada.

Popisu spomenutih potreba treba dodati i još jednu – metropolsku. Upozoreno je da je metropola onaj lik grada gdje se neposredno određuje odgovornost grada za razvitak ukupnog društva. Metropolski grad, dakle, po definiciji je odgovoran ne samo za unutrašnji gradski razvitak nego i za razvitak društva kojemu je metropolom, u cjelini. To znači da Zagreb nije obvezatan nadzirati useljavanje samo zbog unutrašnjih, komunalnih, potreba i motiva, nego i zbog posljedica koje, predvidljivo, ekstremna centralizacija naseljavanja izazivlje na hrvatskom teritoriju. Metropolske se obveze, dakle, ne mogu odvojiti od obvezujuće politike selektivnog useljavanja, u kojemu, očito je, prednost ima naseljavanje skupina s posebnom kompetencijom pred naseljavanjem u masovnim valovima.

Takva politika može, međutim, poželjne učinke postići samo u “unutrašnjem” području grada, zanemarujući promjene na izvanjskom, periferijskom, prstenu. Uzme li se u obzir nova predodžba o gradskoj regiji, na koju je upozoreno u prijašnjem odjeljku, naznačena se redukcija može otkloniti. Drukčije rečeno, uspješnost selektivne politike useljavanja ne mjeri se samo smanjenjem useljeničkih skupina tijekom zadanog razdoblja u Zagreb nego **kakvoćom ukupne prerazdiobe stanovništva** u Hrvatskoj u korist srednjih gradova te gradova na hrvatskoj periferiji

čiji je razvojni i socijalni autoritet temeljito ugrožen tijekom ratnog razdoblja (Vukovar, Vinkovci, Osijek, Dubrovnik, Gospić, Sisak, Petrinja, Knin, Benkovac itd.).

(iii) **Poticaj iseljavanju.** Ni jedan grad u Hrvatskoj nije do sada izgradio sustavne poticaje na iseljavanje, napose onih skupina koje su se, već i po vlastitoj predodžbi, u grad smjestile “privremeno”. Zašto tomu nije tako, predmetom je posebne rasprave koja nadmašuje okvire ovoga rada. Upozoriti je da oblikovanje takve razvojne politike predstoji i Zagrebu. Posve je očito da se ona ne može izraditi u uzbaštinjenom “autarkičnom” okviru razumijevanja gradskog razvitka. Za primjereno oblikovanje takve politike potrebne su barem dvije dodatne skupine aktera: državne institucije (posebno vojska i gospodarske institucije), crkvene institucije te drugi gradovi s autonomnim, komplementarnim, razvojnim ciljevima.

NEKE ORGANIZACIJSKE
I IZVEDBENE
POSljedICE

(a) **Organizacija istraživanja.** Kada “budućnost posustane”, stručnjaci vole ponavljati kako je temeljna zadaća urbanističkog dokumenta, kakav je i generalni urbanistički plan, razgraničenje osnovnih teritorijalnih interesa. Najprije se dijele područja koja je potrebno zaštititi (kao prirodna ili kulturna dobra) od područja koja su pogodna za različite oblike i tipove djelatnosti. Potom se dijele područja za posebne djelatnosti (stanovanje, gospodarski sektori, promet itd.) i određuju primjereni režimi uporabe. Nakon toga se razgraničuju i temeljni vlasnički interesi: privatni i javni. Promotri li se tri spomenute razdiobe temeljnih teritorijalnih interesa s potrebnom kritičnom napetošću, lako je uočiti da za opisanu uporabu generalnog urbanističkog plana **nije nužno potrebna** predodžba o budućnosti grada ili posebnih djelatnosti. Potrebni su, dakako, osnovni uvidi zbog preventivnog uklanjanja sukoba, napose neočekivanih organizacijskih ili tehničkih oblika pojedinih interesa, ali razvijena predodžba o budućnosti nije. Premda iznesena tvrdnja može zvučati paradoksalno ima li se na umu značenje riječi “plan” u imenu dokumenta, tvrdnja nije nelogična. Posrijedi je, jednostavno, upozorenje da je glavna zadaća planskog dokumenta kakav je generalni urbanistički plan, razvojno promatrano, skromna. Zadaća se sastoji u tomu da se jasno razdijele teritorijalna područja, djelatnosti i interesi, kako bi se preventivno uklonila opasnost od međusobnih sukoba i povreda prava: teritorijalnih, socijalnih i životnih, pojedinih sudionika teritorijalnih praksa. Drukčije rečeno, zadaća je dokumenta biti osnovicom stanovita **uporabnog reda**. Zato se od njega zahtijeva i primjerena **pravna kakvoća**.

Tvrditi, pak, da je time potpuno opisana zadaća generalnog urbanističkog plana, svakako je netočno. Svaki urbanist, već i na temelju svakodnevnog iskustva, zna da se takav dokument ne može načiniti bez stanovita razumije-

vanja grada kao autentične zbiljnosti. To, praktično, znači da se, pravno promatrano, može sastaviti dobar plan a da on ipak bude izvorom nezadovoljstva. Urbanološke teorije poučavaju da se gradska zbiljnost treba razumjeti kao “interesna igra”. Ali i da se ta igra egzistencijalno oblikuje na temelju predložaka, uvjeta i pravila koji se ne mogu izvesti neposredno iz interesa. Drukčije rečeno, na temelju prisutnosti manje ili više jasnih identitetnih sklopova i poredaka. **Samo identitet ima interes.** Kako će se identitet konkretno tehnički, socijalno i teritorijalno oblikovati, ovisi, najprije, o tomu kakav je i koji je identitet na djelu. Identiteti su, poznato je, i pravne činjenice. Ali njihova je “pravnost” samo posljedica njihove razlike.

Ima li se skicirana činjenica na pameti, lako je zaključiti da se generalni urbanistički plan ne može izraditi bez pitanja o identitetima aktera i njihovih praksa koje, inače, trebaju planskim dokumentom biti regulirane. Pri tomu se nužno razlikuju dva identitetna pitanja. Prvim se pita za **identitetna obilježja grada kao općeg dobra.** Time se izvlače na vidjelo glavna sintaktička i semantička pravila koja određuju najvažnije mogućnosti daljnjeg oblikovanja gradskog sklopa/gradske strukture. Drugim se pita za **identitetna obilježja pojedinih aktera** teritorijalne prakse. Time se izvlače na vidjelo glavne zamisli, projekcije, aspiracije pojedinih aktera, ali i njihova praktična moć i kompetencija. Sukladnost između dvaju naznačenih identitetnih krugova nije ničim zajamčena. Lako je zamisliti aktere koji žele “barbarizirati” grad gdje djeluju. Ili ga promijeniti tako da mu presude jednim strukturnim rezom (primjerice Zagreb u drugoj modernizaciji). Nije zajamčena ni trajnost razdiobe na “dobre” i “zle” aktere. Primjerice, u razdoblju druge modernizacije mnoge su građanske skupine u isti mah ekološki zainteresirane, ali i neobzirni graditelji “komercijalnih” kuća za rentiranje (obala, gradska periferija, rubovi nacionalnih parkova itd.).

Iz iznesenih tvrdnja prirodno proizlazi nekoliko stavova.

(i) Identitetna obilježja i mijene nisu zadani. Zato su **predmetom istraživanja.** Budući da se ta obilježja mijenjaju i longitudinalno (kroz vrijeme) i strukturno (formalni predlošci, tehnička podloga itd.), **stvarni je predmet istraživanja njihova vremenitost.** Time smo na tlu *future researches*. Istraživanje vremenitosti, naime, prirodno implicira i interes za predviđanje (mijena) i interes za njihovo (djelomično) usmjeravanje i izazivanje.

(ii) Istraživanje identitetnih obilježja grada kao općeg dobra **treba odvojiti** od istraživanja posebnih aktera društvene mijene. Barem su dva razloga u korist te tvrdnje. Prvi je u činjenici da su gradski sklopovi zbilje “dugog trajanja”. Zato je i točno razumijevanje i tumačenje pojedinih obilježja izravno ovisno o ritmu mijena toga vremenskoga kruga. Drugi je u činjenici da gradski sklopovi imaju posebnu, dopušteno je reći – **autonomnu** sintaksu i značenjske mreže. One se **ne mogu** izvesti ni iz koje posebne interesne igre **neposredno**. Naprotiv, u pojedinim tipovima sklopova artikuliraju se nerijetko međusobno oprečni interesi ili djelatnosti.

U razdoblju socijalističke modernizacije istraživanje identitetnih sklopova grada kao općeg dobra bilo je reducirano na intuitivne uvide. Zato je, redovito, svaki posebni izazivač promjene mogao određivati i graditeljsku sintaksu scene te promjene. Drukčije rečeno, gradska urbanistička služba bila je **nespremna** za primjereno tumačenje i određivanje **identitetnih uvjeta** obvezujućih za buduće mijene u gradu. Bila je, nasuprot tomu, spremna za tumačenje i određivanje **pragmatičnih** uvjeta uporabe pojedinog područja (gustoća izgrađenosti, tip djelatnosti, parcelacija itd.). Nespremnost nije posljedica manjka volje ili želje da se identitet grada primjereno čuva i nadzire. Bila je posljedica činjenice da služba nije ni organizirala **kontinuirano istraživanje** gradskog identiteta niti je raspolagala mogućnostima njegova organiziranja. Taj su manjak znali ublažiti samo zreliji gradovi. (Od osamdesetih godina i Zagreb.)

Prisutnost kontinuiranog istraživanja na praktičnoj razini stvara posebnu prednost. Ona se sastoji u tomu da gradska služba raspolaže **viškom uvida i zamisli koji pret-hodi** svakom posebnom investicijskom zahtjevu. To znači da izricanje posebnog investicijskog zahtjeva u gradu nije nikakvim posebnim povodom za istraživanje. Nije zato što postojanost kontinuiranog istraživanja osigurava urbanističkoj službi višak spoznaja u odnosu na svako posebno pitanje koje investitori mogu nametnuti. Zahvaljujući tomu, skrb o identitetu oblikuje se kao cjelovit istraživački program i s lakoćom otklanja opasnost da u praktičnim odnosima djeluje isključivo suspenzivno.

Glavna je epistemološka teškoća izloženog obrata u tome što nije jasno tko određuje istraživačke prioritete. Ako ih određuje gradska urbanistička služba, onda im prijeti opasnost da ostanu ograničeni na nekoliko načelnih tema i problema. Određuju li ih posebne političke skupi-

ne, jasno je da i tada djeluju apriorna ograničenja izvedena iz glavnih interesa tih skupina. Teškoća se može izbjeći stvaranjem posebnih ekspertnih skupina koje ne podliježu ni unutrašnjim obvezama urbanističke službe ni posebnim zahtjevima političkih ili njima srodnih skupina. Bitno je da su takve skupine **sposobne** nametnuti one istraživačke prioritete i pitanja koja su izravnom posljedicom **razumijevanja grada kao javnog dobra**. Jasno je da horizont oblikovanja tih pitanja mora biti toliko otvoren da se iz njega može izvesti poseban odgovor na **svaki zamisliv** investicijski zahtjev. Zahvaljujući tomu, grad **unaprijed**, prije nego što se identificiraju posebni investitori, može ponuditi uvjete poticanja za jednu vrstu aktera a razočaravajuće za druge.

(iii) Istraživanje posebnih aktera ponajčešće je reducirano na istraživanje interesa i aspiracija. Nije, dakako, ta redukcija pogrešna. Ali se pokazalo da, imaju li se na umu praktične planerske potrebe i poteškoće, nije pouzdana za određivanje stvarnog načina teritorijalnog djelovanja tih aktera. Nije pouzdana zbog toga što na taj način ostaju zaklonjeni mnogi važni čimbenici teritorijalnog ponašanja, kakvi su, primjerice, društvena moć, tehnički sklopovi kojima se interesi i aspiracije posreduju, životni stilovi, i srodni. Drukčije rečeno, iz načelno istih interesa i aspiracija mogu se izvesti **bitno različiti**, čak i oprečni, oblici teritorijalnog ponašanja aktera. Zato njihovo istraživanje mora obuhvatiti, osim aspiracija i interesa, barem još i njihovu urbanu kompetenciju, tehničku povijest te predloške svakodnevnog života (tamo gdje su oni odredljivi). To, zapravo, znači da predmetom istraživanja mora biti **dinamička osnovica** njihova teritorijalnog ponašanja. Ona obuhvaća sastavnice iz prošlog vremena, ali i sastavnice koje su odredljive na temelju analize likova budućnosti u djelovanju takvih aktera.

Prije istaknut zahtjev da se takva istraživanja odvoje od istraživanja gradskog sklopa, uzmu li se iznesene naznake u obzir, ne može se, dakako, razumjeti na radikalni način. Zašto ne može, držimo da i nije potrebno posebno pokazivati. Korisno je, međutim, upozoriti da identifikacija aktera na naznačeni način stvara uporabljivo uporište i za odmjeravanje njihova djelovanja u gradskom sklopu. Jer se sama identifikacija zbiva na temelju onih praksa koje imaju teritorijalne oblike i učinci kojih se u okolišu mogu nedvosmisleno odrediti.

Cjelovito razumijevanje aktera, **promotri li se u svojoj ukupnosti**, može se izjednačiti sa strategijom. Na drugoj strani, nadzor identitetnih obilježja grada povlašteno je područje generalnog urbanističkog plana. **Spoznajni višak** koji se na temelju kontinuiranih istraživanja stvara na oba područja promjene omogućuje da se stručni odnos prema oba područja oblikuje s potrebnom konzistencijom i ponudom poticaja **koja prethodi** artikulaciji posebnih ciljeva i zahtjeva.

(b) **Razgraničenje poduzetničkih i zaštitničkih obveza grada.** U odjeljku o akterima gradske preobrazbe upozoreno je da je grad u skupini razvojnih aktera prisutan u dva osnovna lika. Prvi je lik **poduzetnički**. On dopušta grad odrediti kao jednu vrstu jedinstvenog poduzeća koje je prirodno zainteresirano za profitnu uporabu raspoloživih dobara. Profitne dobiti, dakako, povratno se reinvestiraju u pojedina gradska dobra radi optimizacije dobiti; ali se reinvestiraju i u druge gradske potrebe, ovisno o razvojnoj i zaštitnoj politici. Drugi je lik **zaštitni**. On dopušta grad odrediti kao jednu vrstu zajednice javnog dobra. Glavni ciljevi, zahtjevi, zamisli, gradske politike oslonjene na taj lik određeni su općim imperativom da grad i njegovi građani uživaju primjerenu kakvoću života.

U socijalističkoj modernizaciji ta dva lika nisu bila jasno artikulirana; nisu zato mogli biti ni primjereno razgraničeni. Budući da grad u tom razdoblju nema punu subjektivnost (nije priznat kao autonomni akter društvene promjene), njegove ovlasti reducirane su na nekoliko osnovnih zaštitnih ovlasti. Poduzetničke se sistemski ne priznaju. Ali se “u sjeni” prirodno množe rentijeri kojima porijekom neformalno povjerava mogućnosti da djeluje umjesto grada kao poduzetnika (paragadska poduzeća, “divlji” poduzetnici, institucije oslobođene gradskih poreza itd.).

Skicirana razlika između likova implicira da se gradska uprava prema gradskoj zbilji i njezinim dobrima može odnositi na dva načina. Prvi način poučava da su gradska dobra **kapitalna** dobra, uporabljiva u gospodarskom natjecanju, kao i u drugih poduzetnika. Drugi način poučava da su gradska dobra predmetom identitetne **zaštite**. S obzirom na posljedice koje izazivlju u društvenim praksama, spomenuti načini nisu sukladni; naprotiv, manje je netočno reći da su oprečni. Pa ipak ni jednog ni drugog gradska se uprava ne može odreći. I jedan i drugi njezine su obveze. To, posredno, znači da iste, **dvostruke**, obveze djeluju i kao zadaće generalnog urbanističkog plana.

Lako je, međutim, uočiti da sadašnja organizacija gradske zagrebačke uprave **nije sukladna** toj dvojnosti. Nedo- staje u njoj **glavni tumač poduzetničkih interesa grada**: gradski menadžer/direktor. Njegova prisutnost, uočiti je, ne suspendira i ne ograničuje ovlasti gradonačelnika. Gradonačelnička je legitimacija, po podrijetlu, u političkoj sferi (demokratska procedura izbora itd.). Gradski je menadžer/direktor, naprotiv, stručna osoba kojoj je zadaća optimizirati dobiti na temelju gospodarske uprabe gradskih javnih dobara. Budući da njegov lik nije jasno artikuliran u upravnom sklopu, predvidljivo je da nije jasno artikulirana ni poduzetnička obveza generalnog urbanističkog plana.

Već i zato mnogi izravni gospodarski učinci **samog prijedloga** plana ostaju izvan analitičke pozornosti. Primjerice, poznato je da zamisli izložene u generalnom urbanističkom planu bitno utječu na gospodarsku ocjenu razvojne vijednosti pojedinih gradskih dijelova i tamošnjih parcela. To znači da već i **same namjere** predočene u nacrtu planskog dokumenta izravno utječu na **tržišne cijene gradskog zemljišta**. Drukčije rečeno, prijedlog generalnog urbanističkog plana tržišno funkcionira **neovisno o tomu** vodi li o toj činjenici gradska uprava računa ili ne vodi. Lako je zamisliti tko izvlači najvažnije dobiti iz takva odnosa, gdje grad nije jasno odredio svoju poslovnu politiku i organizacijske oblike njezina prakticiranja.

Skicirane naznake, dakako, imaju opravdanje samo koliko je obzor razvojne obzirnosti grada kao zaštitnog aktera zajamčen. Obzirnost, napokon, u suvremenim gospodarskim procesima djeluje i kao legitimacijsko načelo profitnih aktera. S toga stajališta opovrgnuti naznačeni pravac mišljenja jednostavno je suvišno. Važnije je, pak, na temelju skicirane razlike između grada kao poduzetnika i grada kao zaštitne zajednice razviti potrebnu obnovu tržišne i gospodarske subjektivnosti grada. Uklopljena u opću zaštitnu autonomiju grada ona može samo osnažiti grad u ulozi metasistemskog izvora modernizacije.

(c) **Nove gradske interesne udruge**. Zagreb je, kao uostalom i drugi hrvatski gradovi, članom opće hrvatske udruge gradova. Glavna je zadaća udruge raditi na poboljšavanju systemske uloge i položaja gradova u hrvatskom društvu. Posebno ta zadaća pogađa odnose uprava – samouprava. Uočiti je, međutim, da se u njezinu okviru ne oblikuju drugi oblici gradskih saveza. Cilja se ponajprije nadzoru i rekonstrukciji odnosa država – grad. Nije, dakako, takvo htijenje nevažno. Primjereno oblikovanje odnosa

uprava – samouprava najtočnije otkriva raspon sistemskih ovlasti s kojima grad u razvojnoj preobrazbi može računati. Zato je gotovo samorazumljivo što je pozornost članova udruge zarobljena spomenutim odnosom.

Tvrditi, pak, da je taj oblik međugradskih saveza i jedini, svakako je netočno. Netočno je već i zbog toga što gradovi **praktične likove** svoje prisutnosti u nacionalnom razvitku razvijaju na temelju ovlasti i moći što ih stječu kao **regionalna središta**. Podsjećamo da u teritorijalnom diferenciranju građanskih društava regija **nije** područje homogeno po odabranom prirodnom kriteriju. Naprotiv, to je područje **homogeno po središnjim ovlastima jednoga grada**. Budući da te ovlasti gradovi stječu na temelju sposobnosti za modernizaciju, regija se mora razumjeti ne kao dodijeljeno područje, nego kao područje koje je, na temelju modernizacijske sposobnosti, grad prožeo svojom prisutnošću i koje o njegovoj razvojnoj snazi presudno ovisi. Nije ovdje mjesto za razvijanje rasprave o posebnim domaćajima moći regionalnog središta. Bitno je uočiti da se granice stvarne gradske regije **ne poklapaju nužno** s upravnim/samoupravnim granicama određenim ustavnim shematizmom.

Prati li se naznačeni trag, razložno je postaviti pitanje i o drugim oblicima razvojnih saveza što ih gradovi mogu (i trebaju) stvarati i oblikovati, osim nacionalne udruge gradova. Nije posrijedi udruživanje kojemu je cilj srodan općim ciljevima nacionalne udruge gradova. Oni se, ionako, već po definiciji, ostvaruju pod nadzorom te udruge. Posrijedi su, naprotiv, oni oblici udruživanja kojima je cilj **zajednička optimizacija razvojnih strategija**; takvo je udruživanje **srodnije udruživanju i suradnji gospodarskih tvrtaka ili korporacija**. Dva su glavna razloga koja dopuštaju naznačenu usporedbu. Prvo, vidjelo se, gradovi se moraju razumjeti i kao jedinstvene tvrtke sa specifičnim gospodarskim interesima i ciljevima. Drugo, stvarni subjekti modernizacije su gradovi; premda je njihov modernizacijski utjecaj metasistemski i metasektorski, on zato nije manje važan. Uzmu li se ta dva razloga u obzir, nije teško nazrijeti opći horizont udruživanja gradova kao specifično zainteresiranih stratezijskih aktera.

Koliko je vidljivo, razvojni položaj Zagreba navodi na pomisao da Zagreb treba poduprijeti nekoliko posebnih interesnih saveza. (a) **Skupina gradova na prometnom koridoru Rijeka – Zagreb – Varaždin – Budimpešta**. Budući da će u budućnosti razvojna efikasnost tih gradova

znatno ovisiti o modernizaciji koridora, nije nekorisno, na temelju preciznih analiza, potaknuti oblike koordiniranog razvitka tih gradova, barem na nekim područjima promjene, kakva su, primjerice, infrastrukturno opremanje, industrijska politika ili ekološki nadzor. (b) **Skupina gradova na “prstenu”**. Budući da mnogi gradovi na zagrebačkom “prstenu” i ne znaju točno jesu li autonomni gradovi ili samo prigradska naselja, nije teško zaključiti da bi rad takve skupine (koja bi uključila, dakako, i Zagreb) bitno pomogao u jasnijem razgraničenju razvojnih ovlasti i uloga. (c) **Gradovi s metropolskom baštinom u Hrvatskoj**. Nije u Hrvatskoj Zagreb jedini grad s metropolskim identitetom i baštinom. Ima ih barem nekoliko. Bilo bi korisno u okviru posebna saveza oštrije oblikovati njihove specifične interese. (d) **Veliki srednji gradovi u Hrvatskoj**. Uključi li se u tu skupinu i Zagreb, premda on nije srednji grad nego velegrad, dobiva se skupina gradova koji su nositelji najvažnijih razvojnih mijena. Nije ih nekorisno poticati na temelju nekoliko zajedničkih ciljeva i kriterija.